

Uredniški zapis

Objavljamo prvi snopič razprav iz študijskega načrta Teorije in prakse o herezijah (dogmi in antidogmi), ki smo ga predstavili bralcem v 12. številki 1990. Novo skupino člankov na izbrano temo bomo objavili v prihodnji številki, celoten projekt pa zaključili z razpravo na okrogli mizi.

Naj na kratko povzamemo izhodišča predstavljenega študijskega načrta. V mislih imamo različne herezije: odstopanja od dogem, miselna preseganja zaukazanega, pravico do dvoma in do iskanja alternativnih resnic. Ne gre nam le za obravnavo herezije na verskih osnovah, ampak tudi na socialnih, kulturnih, moralnih, političnih temeljih, vključno s socialističnimi herezijami. Soočeni smo s sodobnimi problemi modernizacije, ki jih želimo kot družboslovci miselno problematizirati. V iskanju družbene blaginje poizkušamo revitalizirati civilno družbo, spremeniti ideološke orientacije iz kolektivističnih v individualne in kompetitivne, iskati nova ravnovesja v sistemu oblasti, upoštevaje pri tem kulturne, moralne in socialne meje pravne države. Odpira se tudi vprašanje, ali se res zaključuje obdobje stalnih bojev med dogmo in antidogmo, obdobje konstrukcije in dogmatizacije socialnih utopij.

Vabilu so se do zaključka redakcije odzvali: Južnič dr. Stane, redni profesor FSPN, Kirn dr. Andrej, redni profesor FSPN, Ocvirk dr. Drago teolog, Teološka fakulteta v Ljubljani in Roter dr. Zdenko, redni profesor FSPN.

STANE JUŽNIČ

Herezije

*»Duh iz Očeta samó
ne izhája mu tudi iz Sina,
kdor »filioque« taji, biti ne more mi
brat!«*

(Josip Stritar)

A.
Dispozicije

1. Herezije so spremljale, krušile in krepile tisto teološko in doktrinarno smer, ki je zmagovala in danes velja kot pravovernost ali ortodoksija, še zlasti v tisti

relaciji, ki se je izoblikovala kot Rimskokatoliška cerkev in njena dogmatska konstitucija.

Na kratko povzeto bi lahko rekli, da je pri utrjevanju dogme in njenem spodkopavanju šlo za naslednje »točke« krščanskega nauka:

– Narava Boga, zlasti njegova »*sestavljenost*« iz »treh oseb«, kar se imenuje Sveta Trojica.

– Narava osebe (ali osebnosti) Jezusa Kristusa, priznanega kot utemeljitelja krščanstva, v odnosu na drugi dve osebi v Sveti Trojici, kar je vir bistvenih disputov, ki jim rečemo *kristologija*.

– Vprašanje zla in njegovega obstajanja kljub božji vsemoči in dobroti; razločevanje na prapočelo dobrega in prapočelo zla je vodilo v *teološki dualizem*, kar na splošno imenujemo *manihejstvo*.

– Bistvo človeka, njegova namenjenost in smotrnost ter s tem povezano vprašanje njegove *transcendence*, to pa je vprašanje odnosa med telesom in dušo in vprašanje »življenja po smrti«, oziroma gre za *eshatološka* vprašanja.

S tem je bistveno povezano vprašanje rešitve v večno življenje, čemur se reče *zveličanje*, veže pa se nanj še vprašanje božje volje, božje previdnosti glede človekove usode, kar je deljeno na *predestinacijo* in na človekovo *svobodno voljo*.

– Določanje vere v njenih organiziranih, cerkvenih, institucionalnih formah, kar se izraža v *bogoslužju* v najširšem pomenu te besede: ceremonial, liturgija, rituali itd. in utemeljuje *cerkev* v njeni vlogi določitelja ali posrednika božje volje in zapovedi.

2. V jedru herezij in ortodoksije je bila prav *kristologija* in v njej so se zoperstavljala razhajanja glede samega Jezusovega obznanila, kakor so zabeležena v evangelijih in skozi krščansko tradicijo, zlasti verske in cerkvene prakse zgodnjih krščanskih skupnosti.

Temeljna izhodišča za razpravo bi morda strnili takole:

– da je Jezus Kristus *božji sin* in mu torej gre božje čaščenje, vprašanje pa je, ali je Očetu »podrejen«, ali »enakega bistva«;

– da je zasnova njegovega poslanstva na zemlji *soterija*, torej odrešeništvo, odrešitev človeštva; pri tem pa je ali ni potrebno zemeljsko *posredništvo*;

– da je prerok, ki je oznanjal *konec sveta* in prihod »nebeškega kraljestva«, da je torej njegovo sporočilo v bistvu *eshatološko*, kar zagovarjajo mnoge sodobne sekte, kot so, postavimo, Jehovine priče, v zgodovini pa jih je bilo nič koliko;

– da *cerkev* je ali ni od Kristusa utemeljena – neortodoksni bi trdili, da so jo izmislili »učenci« in »hierarhi«, potem ko so obupali nad temeljnimi Kristusovimi predvidevanji eshatološke narave, ni bilo več pričakovanja »konca sveta« v do glednem času;

– da je krščanski nauk *izviren* ali pa ni, da je sam Jezus Kristus širil nauke, ki so jih že »drugi« pred njim in iz tega so se mnoge herezije vračale (denimo) na perzijski zoroastrizem in sprejemale elemente, postavimo, Mitrovega kulta, pa tudi učenje in zagotovljenosti helenistične gnose; skratka, pregledati je treba vse kulte in sisteme verovanja, da bi ugotovili originalnost ali eklekticism krščanstva.

3. Kot metodo prikazovanja omenjenih disputov, herezij in ortodoksije smo izbrali bolj ali manj sukcesivno se pojavljajoče herezije, ki so ortodoksijo najbolj prizadele. Čisto kronološka metoda je seveda pomanjkljiva, ker so mnoge herezije sovpadale, se spodrivale in dopolnjevale, nekatere so se pojavljale pozneje. Pa še »mešanja« med njimi je bilo veliko. In mnoge so obstale v današnji deljenosti krščanstva.

Kronološki red smo torej kršili, da bi laže razvrstili antidogmatska stališča in

ugotavljali njihova prepletanja. Pri vsem tem pa nam je pravzaprav šlo za poudarjanje *antropološkega vidika* vseh dogmatičnih disputov. Menimo namreč, da je vselej bila v ospredju določitev človeka, smisla njegovega življenja, njegovega smotra in namena, početja in nehanja, ki naj bi bilo iskanje samega sebe v neobvladljivem svetu in izhod iz človekove ranljivosti in minljivosti. Kot razumno bitje se zlasti ni mogel in se ne more sprijazniti s svojim »koncem« in tako rekoč zahteva (in, sit venia verbo, izsiljuje) svoje »nadaljevanje« v transcendenci lastnega življenja po smrti.

Religiozni sistemi so ta vprašanja človekove eksistence, ali naj rečemo, eksistencialne stiske reševali na različne načine. V ospredju našega zanimanja so krščanske presoje, akopprav bomo videli, kako so se vanjo vpletali in zapletali tudi drugačni razmisleki. Krščanstvo smo postavili v ospredje, ker nam je zgodovinsko razvojno najbliže in ker seveda še vedno obvladuje miselne sheme naše kulture in civilizacije. V tem smislu je naša razprava aktualna in del vpogleda v mentaliteto, ki je izoblikovala tudi nas in bo bržkone tudi prihajajoče generacije.

B.

1. Predstave o »sestavi« boga

Trojnost Boga (latinsko trinitas, slovensko trojica) sloni na doktrini, da so v Bogu tri osebe: Bog Oče, Bog Sin in Bog Sveti Duh. Ta trojnost ali troedinost Boga je bila razglašena še posebej na prvih velikih cerkvenih zborih, še zlasti na nikejskem (325) in na carigraskem (381). V Konstantinoplu (današnjem Istanbulu, ki so mu Slovani rekli Carigrad) je ta nauk sicer utrjen, vendar se spori okoli narave troedinosti niso zaključili. Najpomembnejši in najtrajnejši vidik sporov je zadeval izvor Svetega Duha: ali izvira le iz Očeta ali tudi iz Sina, kar se je latinsko reklo »ex patre filioque« in prav slavni – que (ki pomeni »in«) je vztrajno vznemirjal kristjane. Ni pa bilo tudi povsem rešeno vprašanje »soodnosnosti« med Očetom in Sinom.

Prva resna diverzija je bilo

a) *arianstvo* (ali arianizem), kot je dobil ime nauk aleksandrijskega duhovnika Arija (Arius, 256–336), ki je bil libijskega izvora. Arijev nauk je moč razumeti kot napor, kako združiti monoteizem (enoboštvo) s predstavo o božji trojnosti. Monoteizem pa je vselej bilo, tudi kot nadaljevanje judejskega enoboštva, tudi bistvo krščanstva.

Jezusa Kristusa je Arij predstavil kot stvar Boga Očeta. Temu se je teološko reklo: *subordinacija*.¹

Večina Ariju sodobnih teologov se je njegovemu nauku pridružila. Je pa bila nasprotna stranka politično močnejša in je zmagala na ekumenskem koncilu v Nikeji (325), ki smo ga že omenili. To stranko je vodil Atanazij (okoli 296–373), aleksandrijski škof, in njegova premoč je v veliki meri izšla iz cesarjeve podpore, torej paralelizma cerkvene in državne oblasti.

Zadeva se je zapletla, ker so barbarski germanski narodi oziroma ljudstva (plemena), ki so prodirala v rimski imperij, sprejela krščanstvo v arijanski podobi. Bržkone so nauk med Germane zanesli rimski vojni ujetniki, z naukom pa so se lahko seznanili tudi germanski vojaki v rimski službi. Izjemno vlogo je pri tem imel

¹ Lat. sub – kot predpona, ki označuje podrejenost in ordinatio, onis, f, ureditev, red (iz glagola ordinō l, uvrstiti, razvrstiti, uvrstiti, namestiti).

apostol Gotov² Ulfilas (okoli 311–381) ali Wulfila. Prevedel je namreč Sveto pismo (Biblijo) (razen »Knjige kraljev«, ki so se mu zdele preveč bojovite) v gotski jezik. Ta prevod je tudi najstarejši pisani (knjižni) jezik Germanov. Podobno sta pozneje storila Ciril in Metod, slovanska apostola, s prevodom Svetega pisma v slovanščino. Wulfila je bil ne le utemeljitelj gotске pismenosti s prireditvijo grškega alfabeta, spet podobno kot sta storila Ciril in Metod. (Fragmenti Wulfilovega prevoda so se ohranili v t.i. Codexu argenteusu, kar je razumljivo, saj je bilo arijanstvo preganjano kot krivoverstvo). Ni pa bilo pomembno le gotsko sprejetje krščanstva v arijanski verziji, to se je zgodilo skoraj vsem germanskim ljudstvom. Tako je nastala velika nadloga za krščansko pravovernost.

Osvajalci Rimskega cesarstva – arijanska germanska plemena – in osvajani pravoverni Rimljani so se, če gledamo formalno, razlikovali zaradi ene same črke: gre za famozno grško ioto(i). »Uvodna« doktrina je trdila, da je Jezus Kristus v svojem bistvu identičen z Bogom Očetom, kontra-doktrina pa je trdila, da to ni. Nastala sta dva pojma, homoousios in homoiousios: Bog Oče in Bog Sin sta torej konsubstancialna,³ so zagotavljali »pravoverni«.

Arijanci so oporekali konsubstancialnosti. Za njih je bil Jezus Kristus le homoiousios Bogu Očetu (gr. homoîs, tudi hómoios, istovrsten in podoben, sličen, kar je lat. simul). Ta razlika v majhni črki »i« je postala bistvena točka ne le kristoloških razhajanj, marveč verskih preganjanj ter vsekakor temeljno izhodišče za notranjo in zunanjo politiko krščanstva v 5. in 6. stoletju.

Arijanstvo torej zanika pravo božanskost Jezusa Kristusa. Bil pa je to, kot bomo pokazali, ne le spor okoli temeljnega artikla krščanske vere, bila je v tem disputu osudnih bojov med barbarskimi ljudstvi za prevlado v Evropi. Prav arijanstvo nam odlično pokaže, kako sta pravovernost in herezija tesno prepleteni z boji, ki so sledili med tako imenovanimi barbarskimi kraljestvi, ko so le-ta rušila rimski imperij. Barbari obeh gotških vej (»Sijajni« ali Ostrogoti in »Modri« ali Vizigoti) so bili med Germani, ki so se potegovali za rimsko dediščino, najnaprednejši in doumeli so pojem države. Paradoks pa je, da te dediščine kljub začetnim uspehom niso bili deležni, ker so se pred vsemi drugimi Germani spreobrnil h krščanstvu, sprejeli pa so novo vero, ko je bil Arijev nauk še močan. Ker pa so bili Goti arijanci in s tem širitelji herezije, so vzbujali pri svojih katoliških podanih več odpora, kot če bi bili pogani.

Rimska ortodoksija se je prav zato oprijela drugih Germanov, in še najbolj obetavni so bili Franki. Cerkveni interesi in zakon džungle,⁴ ki je veleva Cerkev izbrati manj razvito in v vsakem smislu bolj gnetljivo ljudstvo, je peljal h kralju Klodviku (481–511), silno vzitemu vladarju brez skrupul. Tako je relativno nepomembno ljudstvo, ko jih je kralj naredil za prvoboritelje pravega krščanstva, našlo zaveznika v Cerkev in Cerkev v njih. Pravoverni Franki so premagali Gote in si prisvojili Galijo, to je bilo paralelno dogajanje drugemu pravovernemu posegu, zmagam vojskovodje Belisariusa ali Belizarja (umrl 563) nad Vandali v Afriki in Goti v Italiji. Goti v Španiji so se še pravočasno spreobrnil in tako ušli uničenju (589).

To seveda ni ne prvič ne zadnjič, ko je zmaga orožja odločala in določala, kaj je ortodoksnost in kaj herezija. Naj se, ko smo že pri nastajanju Francije, dotaknemo

² Goti so bili glavno ljudstvo vzhodnogermanske veje. Okoli leta 150 pred našim štetjem so se preselili z obrežij spodnje Visle na obalo Črnega morja. V 3. stoletju našega štetja so zasedli Dacijo, rimsko provinco, v kateri je izvršena intenzivna rimska kolonizacija (iz tega današnji Romuni). Gote delimo na vzhodne in zahodne.

³ Lat. con – prepona v pomenu skupaj in substantia, ae, f, kar je: torej konsubstancialen, kar je enakega bista.

⁴ Robert S. Lopez: *Rojstvo Evrope* (naslov originala Naissance de l'Europe), Ljubljana: DZS, 1969, str. 42.

že znamenitih križarskih vojn zoper katar, imenovane tudi patarene, manihejce (o manihejstvu bo posebej tekla beseda), ki so bili razširjeni v 12. stoletju v Južni Franciji in Severni Italiji. V 13. in 14. stoletju so jih neusmiljeno iztrebili. Z uničenjem albižanov ali albigenzov (veja katarov, ki se je tako imenovala po mestu Albi) kot nasprotnikov Cerkve in papeža v križarskih vojnah (1209–1215 in 1216–1229) se je Francija močno razširila in centralizirala, katoličanstvo pa je v njej povsem prevladalo.

b) Kristološki disputi niso zadevali le »odnos« med Očetom in Sinom, prav tako so bili izraziti, ko naj bi se določilo »mesto« Duha v trojstvu božje kompozicije. Tu pa se postavi spet vprašanje, ki je poenostavljeno imenovano kot *filioque*.

Pravzaprav je to dogmatično vprašanje rešeno za »zahodno krščanstvo«, kar na splošno do reformacije imenujemo katolicizem, šele na tridentinskem koncilu. Tako je ime cerkvenemu zboru v Tridentu (danes je to Trento, nemško Trient, ob Adiži v Severni Italiji) v letih 1545–1547, 1551–1552 in 1562–1563. Torej je ta končno utemeljena dogma sledila že razcepitvi, ki jo je izzval Martin Luther (1483–1546), ko je prelomil s katoliško cerkvijo in utiril reformacijo (o kateri bo še tekla beseda).

Da bi dogmatski spor lažje razumeli, bo prav, če navedemo, kako glasi v katoliški veji krščanstva temeljna izpoved vere ali Credo.

Začne se:

»Credo in unum Deum . . . ; spornost glede mesta in vloge Jezusa Kristusa pa je v taki verziji: . . . Jesum Christum, Filium Dei unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum non factum, *consubstantialem* Patri: per quem omnia facta sunt . . . Potem pa še: Et incarnatus est de Spiritu Santo ex Maria Virgine: Et homo factus est . . . In še: . . . et in Spiritum Sanctum, Dominum, et vivificantem: Qui ex Patre, *Filioque* procedit. Qui cum Patre, et Filio simul adoratur, est glorificatur: Qui locutus est per Prophetas . . .«

Navedli smo dikcijo pravovernosti, kakršno je končno dogmatično vzpostavilo katoličanstvo, da bi v tej luči lažje razumeli kristološke dileme in brezštevilne herezije, ki se s tako dikcijo niso strinjale, pa je prav to nestrinjanje odmera njihovega krivoverstva.

Tako imenovana *velika shizma*⁵ med zahodnim in vzhodnim krščanstvom (katoličanstvom in pravoslavjem) sicer ima številne druge razloge, je pa tudi »filioque« v njej pričujoč. V dogmatičnih sporih 9. stoletja so vzhodni teologi trdili, da nobena posamezna krščanska cerkev nima pravice spreminjati artiklov vere (Credo). V tem smislu so zavračali interpolacijo v nikejski Credo, ki govori o Svetem Duhu, »ki je izšel iz Očeta«. Na Zahodu so interpolacijo dogmatsko uveljavili prav gotovo predvsem kot protitežo arijanski hereziji.

Potem je nastopilo zatišje v disputih. Leta 867 pa je insistiranje na papeški avtoriteti vodilo v odkrit spor. Fotius (Photius, cca 820–892), carigranski patriarh, eden najbolj učenih ljudi svojega časa, ni bil pripoznan s strani rimskega papeža Nikolaja I. Fotij je na to odvrnil s sklicem sinoda, ki je ugovarjal papeževim pretenzijam na cerkveno oblast v Bolgariji, je pa tudi podvrgel kritiki določene cerkvene prakse Zahoda in se posebej uprl vključitvi »filioque« v Credo.

Končalo se je seveda z nepriznavanjem papeževe pravice potrjevati ali zavračati kanoničnost izvolitve patriarha (v tem pa se je spor tudi začel). Na četrtem carigrajskem koncilu je Fotij izgubil bitko, ker se je zamenjal bizantinski cesar, pa je potem spet postal patriarh (877), ko sta se nasprotni stranki v Carigradu pomirili. Papež

⁵ Gr. shizma (glagol shizo, cepiti, razrezati, preseči, razdeliti), razkol, razdor. Šizmo je treba razlikovati od herezije.

Janez VII. ga je priznal. Pozneje je Fotij spet padel v nemilost cesarske oblasti, pa se spor s tem ni nehal. Leta 1054 je vprašanje papeževe avtoritete pripeljalo do medsebojne ekskomunikacije⁶ med patriarhom Zahoda (rimskim papežem) in patriarhom Vzhoda iz Konstantinopla.

Ti ekskomunikaciji sta odpravljene šele leta 1965 v dogovoru med papežem Pavlom VI in patriarhom Atenagorasom, kar pa še ni pomenilo, da sta ločeni cerkvi stopili v popolno povezavo. Križarska osvojitve Carigrada (1204) in s tem direkten napad zahodnega krščanstva na vzhodnega je razkol močno poglobil. Padeč Konstantinopla pod Turke (1453) ni rešil vprašanja, pač pa je ruska pravoslavna cerkev prevzela vodstvo kot »tretji Rim«, ostale pravoslavne cerkve pa so insistirale na avtokefalnosti oziroma popolni neodvisnosti (s svojo glavo, t.j. poglavarstvom, neodvisnim od kake vrhovne nadoblasti).

c) Naj posebej omenimo vsaj dve posebno izraziti različici v pojmovanju *Svete Trojice*, ki nam pokažeta, kako izraziti so bili odmiki od zmagovite dogme.

Gre za monarhizem in za adopcionizem.

Prvi je, naj poenostavljeno povemo, vera v vladanje enega, imel pa je pojmovno oporo v gr. monarchiá, kar pomeni samovlada, vladanje enega samega.

Bog ima nadoblast nad Jezusom Kristusom in nad Svetim Duhom. Je pa bilo različnih elaboracij te ideje. V zgodnjem krščanstvu je verjetno prevladovala ideja, da sta Bog Oče in Bog Sin ena oseba.

Vsaj dva toka sta izpostavljeni. Tako imenovani dinamistični monarhizem je trdil, da je bil Jezus rojen kot človek, da pa je kot Kristus sprejel moč in pooblastitve pozneje od Boga. In to je adopcionizem. Modalistični monarhianci pa so učili, da Boga ni mogoče spoznati, razen v njegovih manifestacijah, pojavah ali oblikah. Kristus je ena od takih oblik. Iz tega pa je lahko sledilo, da je bil sam Bog Oče na križu razpet. Ta smer teologije se je imenovala *patripasianska*, kar izvira iz lat. pater, oče in passio, onis, f, trpljenje (iz tega je tudi »lepa« katoliška beseda »pasijon«, pojem za Kristusovo trpljenje in smrt, kakor tudi za umetniška dela, ki o tem govore, zlasti v glasbi).

Modalizem je posebno učinkovito razložil Sabelius, ki je bil verjetno rojen v Libiji ali v Egiptu. Tako je nastala sabelianska herezija.

Adopcionizem, kar izvira iz lat. ad-optio, onis, f, izvolitev in tudi posinovljenje, se je kot herezija posebno razširil po Španiji po letu 782 in njegova zagovornika sta bila Elipandus, škof Toleda, in Felix, škof Urgela. Trdila sta, da je bil Kristus ob svojem rojstvu čisto človeški in je postal Božji sin z adopcijo, ko je bil krščen.

Bilo je več variant te doktrine že v 3. stoletju. Zagovarjala sta jo tako Pavel iz Samossate kot nestorianci. To kaže, kako so herezije doktrinarno prepletene.

Neo-adopcionizem so pripisovali tudi Abélardu (1079–1142), utemeljitelju sholastične metode razpravljanja, filozofu in teologu, žrtvi nesrečne ljubezni in njenih posledic.

Starokrščanska »filozofija« monarhizma vsekakor kljub temu, da je zatirana in v marsičem zatrta kot herezija, ni nikoli izginila. Njegovo prepričanje, da je Bog strogo *enovit* in da so božje osebe lahko le »božje maske«, je vselej vodilo k popolnejšemu *monoteizmu*. Celó Hegel je menil, da je Sveta Trojica le izraz za to, kako se Bog zgodovinsko javlja. To je proces, v katerem se Bog v zgodovini odkriva in že ta proces naznačuje »pravega Boga«.

»Pravoverni« teologi različno odgovarjajo na to tezo. Vselej pa morajo nekako

⁶ Lat. ex-communicatio, onis, f, izobčenje, izključitev iz cerkve.

»ločiti Boga od zgodovine«. Splošen odgovor bi bil: Bog je tvorec zgodovine in ne zgodovina oblikovalka Boga.

Vsekakor nam pride pri tem na misel duhovičenje, ki je nastalo ob filmu »Poslednja Kristusova skušnjava«, s katerim je – po romanu Nicosa Kazantzakisa – Martin Scorsese »nadopolnil evangelije« in glasi: Car en prenant forme humaine Dieu a bien pris quelques risques«. ⁷

V tem smislu je bil monarhizem ena med rešitvami *napetosti*, ki so spremljale razvoj krščanstva v njegovih prvih stoletjih dogmatskega preciziranja. Kot smo že rekli, bistveni vir konfliktov je bil v dilemah med človeškostjo in božanskostjo Jezusa Kristusa, kot utemeljitelja krščanstva. Ni dvoma, da je za vse verujoče, zlasti premišljuječe in še posebej teologe, ta napetost še vedno aktualna in močno vznemirljiva.

č) Problematiziranje doktrine o *Sveti Trojici* je bilo prej ko slej izhodišče mnogih herezij. Sestava Boga iz treh oseb je bila že zgodaj izpodbijana, tako ali drugače so ji oporekali. Doktrina je sicer prav tako zgodaj v razvoju krščanstva definirana in z njo so se posebej ukvarjali prvi trije ekumenski koncili. Sisteme, ki oporekajo tem dogmam, ponavadi imenujemo s skupnim nazivom *unitarianizem*, kar bi na splošno označili kot verovanje, da Bog obstaja le v eni osebi. Tako sta bila *arijanstvo* in *monarhizem* ter njima podobne omenjene herezije *antitrinitaristične*.

Modernejši antitrinitarizem pa ima svoje spočetje in je nadaljevanje starega v *protestantski reformaciji*. Naj omenimo nekatera gibanja te vrste.

Na Poljskem je v 16. stoletju nastal *socianizem*, ki je dobil ime po Faustusu Socinusu. Vpliv je prihajal iz vrst italijanskih humanističnih reformatorjev in vpliven je bil tudi Michael Servetus, ki so ga sežgali na grmadi (1553) zaradi antitrinitarističnih stališč. Na Poljskem je utemeljena manjša reformirana cerkev (1556). Jezus je postal le človeško orodje božjega usmiljenja. Gibanje, znano tudi kot Poljski bratje, je zavrglo zakramente, ki so postali le duhovni simboli. Je pa zaradi ostrega preganjanja Katoliške cerkve izginjalo proti letu 1638. Nekateri poljski bratje so pobegnili v Holandijo in tam igrali pozitivno vlogo v liberalizaciji reformističnih načel.

V Transilvaniji je Francis David utemeljil (okoli 1560) tamkajšnjo Unitarno cerkev. Socianizem je imel vpliv tudi na ustanovitev angleškega unitarizma, njegov ustanovitelj je bil John Biddle. V Ameriki je ta tok protestantizma pristal na načelih razuma in vesti, ki naj bi bila edina vodiča k verski resnici. Zagovarjal je ta tok unitarianizma svobodo veroizpovedi, verjel v naravno dobro človeka in splošno rešitev človeštva.

2. Religiozni dualizem

Bržkone pa je bil še trši dogmatični oreh nerešeno in po mojem globokem prepričanju nerešljivo vprašanje *razporeditve dobrega in zla*. In ena in druga kategorija naj bi obstajala tako v kozmosu, na Zemlji in seveda še posebej v človeku. In v verskih disputih, ki so močno pretresali vse religiozne sisteme in še posebej krščanskega, prav tu iščemo dokaze o tem, da so ti disputi pravzaprav koncentrirani okoli razprave o naravi človekove narave. ⁸

⁷ Henri Tinq: »De l'outrance à l'outrage«, *Le Monde*, Paris, 28 septembre 1988, p. 23.

⁸ *Antropologija* (1987), po str. 71.

V »totalni« shemi religioznega dualizma se izpostavlja diadičnost, dihotomijo med dobrim in zlom z analogijo zoperstavljenosti svetlobe in teme, razdorom in ločenostjo med duhovnim in materialnim, z razliko med dušo in telesom. V te in še druge dodatne diadičnosti je razpet človek in seveda vanje vpet in zapleten.

Dobro se poenostavljeno pooseblja z bogom in zlo s hudičem. Vprašanje hudiča, vruga, hudega duha, duhovnega bitja, ki biva zunaj narave (vidne) in pooseblja zlo, je prvorazredno religiozno vprašanje.

Nič ni čudnega, če se vprašanje hudega duha znova in znova postavlja in ne čudi nas, da celo Janez Pavel II. znova »kliče hudiča«. ⁹ Pravimo, nič čudnega, ker je to resnično neizogibna tema teologije. V krščanstvu pa je bilo posebno težko pomiriti idejo ali, naj rečemo, dogmo o neskončni božji dobroti z idejo o božji vsemogočnosti. Če je Bog neskončno dober in je hkrati vsemogočen, kako in zakaj dopušča zlo? Še zlasti je nedoumljivo, zakaj dopušča zlo, ki prizadene pravične, nedolžne, verne in bogu vdane. Že zgodbe o Jobu (Jobova knjiga iz Svetega pisma stare zaveze) je problem izpostavila v vsej njegovi zapletenosti.

a) Bržkone je bil prvi teolog, ki je izdelal *racionalen* religiozni sistem glede relacije dobrega in zla, Zoroaster ali Zaratustra, s pravim imenom Spitana, ki je živel v 5. stoletju pred našim štetjem. Bil je reformator staroperzijskega religioznega izročila. Za Zoroastra je življenje nenehni boj med dobrim in zlom, med resnico in neresnico, med svetlobo in temo. Svetli bog Ahura Mazda (Ormuzd) se s svojimi dobrimi duhovi bori proti zlemu bogu Ahrimanu, ki ima izza sebe trume hudobnih duhov. Povsem je razvidno, da so dobri duhovi pač angeli¹⁰ in zli demoni.¹¹

Ta sistem očitno ni nastal naenkrat; lahko ga razumemo kot nekakšno sredino med politeističnimi in monoteističnimi religioznimi sistemi. Dobri in zli duhovi – bogovi v mnogobožstvu postanejo »zgolj duhovi« ob enem bogu. Nemalo je sinkretističnih religij, ki ta prehod izjemno jasno zaznamujejo.

Religiozni dualizem pravzaprav osvobaja Boga dela njegove moči in vsemogočnosti, da bi se tako ohranila ideja popolne božje dobrote.¹² To je tista teodiceja¹³, ki skuša uskladiti verovanje v božjo dobroto in pravičnost s pričujočnostjo zla na svetu. Zoroastrova rešitev je zadržala absolutno božjo dobroto in žrtvovala božjo vsemoč. Tako torej religiozni dualizem ne le dovoljuje, marveč celo poudarja obstoj in obstojnost absolutnega in temeljnega zla, kot upa v končno premago absolutno dobrega. Morda uspeva odgovoriti tisti dejanskosti, ki je v resničnosti dobrega in zla v svetu in v človeku. Seveda dopušča tak dualizem hudiča, v različnih oblikah in konstelacijah, kot hipostazo¹⁴ zla.

b) V krščanstvu se je religiozni dualizem izpostavil z *manihejstvom*, tako imenovanim po Maniju iz Babilonije. Ustanovil je religijo okoli leta 242 in bil

⁹ Glej: »Papež kliče hudiča«, *Der Spiegel*, prevedeno v *Naših razgledih* (Razgledi po svetu), Ljubljana, 16. januarja 1987, I. del, str. 31–32. V slovenskem tisku je sledilo precej polemike okoli papeževe »pravice« in smotnosti klicanja hudiča; javili so se teologi, ki so ga zagovarjali pred smešenji zlasti laičnega tiska.

¹⁰ Gr. ángelos, glasnik, sel, obznanitelj vere, božji poslanik.

¹¹ Gr. daímōn, daimonos, nadnaravno bitje velikih moči, ki je lahko dobro, lahko pa je zlo; v novi zavezi poosebljen s padlimi angeli in torej vrag ali hudič, tudi diábolos (iz glagola diabállō, čez metati, tako: potvarjati, zametavati in celo: varati). V lat. diabolus, i, m.

¹² Džefri Berton Rasel: *Mit o djavolu*, Beograd: Jugoslavija, 1982. (Naslov originala: *The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity*, Cornell University Press, 1977.)

¹³ Teodiceja je »opravičevanju boga« (iz gr. theós in díke, navodilo, pravo, pravičnost, tudi: pravna razprava ali pravni posel).

¹⁴ Gr. hypó-statis, podloga, osnova, temelj, bistvo, substanca; tako: postvarjanje kake lastnosti, pojma, abstrakcije ali kake misli.

križan (z glavo navzdol) leta 276. Bila je to religija vsaj s tremi viri: krščanstvom, staroperzijskimi dualizmi (zoroastrizem) in budizmom.

Manihejce so hudo preganjali, tako kristjani, ki so se imeli za ortodoksne, kot tudi drugi. So pa kljub temu napredovali, še zlasti v 4. stoletju. Cesar Justinijan (527–565), obnovitelj veličine Bizanca in restavrator Rimskega cesarstva, je zapovedal za manihejstvo smrtno kazen. To je pomagalo izkoreniniti ga, se je pa ohranjal med tako imenovanimi Paulikijanci, bogomili in albigenzi. Celo španski škof Priscillian je (385) obtožen manihejstva, ker je zagovarjal univerzalni celibat. Sojen je v Trierju za časa cesarja Maximusa, tožnika sta bila dva škofa. Skupaj s privrženci je obsojen in sežgan na grmadi (385).

Na Balkanu so bili manihejci *bogomili*. Utemeljila se je ta sekta v Bolgariji (v prvi polovici 10. stoletja) in se razširila na Bosno, kjer je postala vodilna religija. Učila je, da je svet ustvaril Satanael, starejši božji sin, utelešenje zla. Šele pohod drugega božjega sina Jezusa Kristusa je utemeljil dobro.

Bosansko bogomilstvo je treba postaviti v kontekst časa, tudi, naj rečemo, politično. Učvrstilo se je med pravoslavjem Vzhoda in katoličanstvom Zahoda in utemeljilo nekakšno »neuvrščенost«, da bi Bosni omogočilo politično neodvisnost. Preganjal pa je bogomilstvo tako Vzhod in Zahod. Ko so Bosno zavzeli Turki, je večina bogomilov prešla v islam.

Pavlikijanci so se pojavili bržkone pred 3. stoletjem, imeli so številne pristaše v vzhodni Mali Aziji in v Armeniji (po letu 650). Premalo vemo o njihovem nauku, da bi dali popolnejšo sodbo, pa vendar se zdi, da ga je navdihnili manihejstvo, Marcion in Pavel iz Samossate. Za pavlikijance so se imeli po Svetem Pavlu Apostolu ali po Pavlu iz Samossate.

Zavračali so zakramente, svete podobe, križ in celo del Svetega pisma. Nekateri menijo, da so izšli neposredno iz začetnih majhnih krščanskih skupnosti.

Cesarji vzhodnega Rimskega cesarstva (Bizanca) so jih močno preganjali. Vojaško jih je premagal Bazilij I. v 9. stoletju, potem pa so jih razselili največ v Trakijo, kjer naj bi bili opora obrambe zoper prodirajoče barbare. Po letu 868 so začeli širiti svoj nauk v Bolgariji in se tam pojavljajo kot bogomili.

Katari imajo svoje imene po grški besedi *kathorós*, čist, na novo opran; bister, zdrav; kar široko so bili razprostranjeni v srednjem veku kot izrazita dualistična vera. Bržkone je nauk zanešen iz Balkana, je pa cvetel v 11. in 12. stoletju tja do Anglije.

Katarizem je izšel iz manihejstva in tudi iz gnostičnih nauk, veliko je bilo v njem Marcionovih idej.

Katari niso zavračali le zunanjih simbolov katolicizma, kot so zakramenti in cerkvena hierarhija, marveč so pravoverje spodjedali veliko globlje: v temeljnih odnosih med Bogom in človekom. Negovali so asketizem z domnevo, da se mora meso popolnoma podrediti duhu.

Bile so dve vrste katarov: verniki in dovršeni.

Predstava Jezusa je bila pri katarjih v veliki meri pod vplivom *monarhizma* na Zahodu in *adopcionalizma* na Vzhodu.

Omenili smo že, kako so bili katari (imenovani tudi albižani) uničeni z delovanjem katoliške inkvizicije in s križarskimi vojnami ter posebnimi napori papeža Inocenca III. do konca 15. stoletja.

»Uradni« sedež heretične cerkve katarov je bil na Montséguru, kjer so še razvidne ruševine katarske citadele, ki je pod udarci križarske vojne padla l. 1232.

Bila je popolnoma porušena, ker je veljalo pravilo, da se morajo do tal porušiti zgradbe, v katerih so prebivali heretiki.¹⁵

Z zmago križarjev zoper katare je padla tudi ena bleščečih civilizacij srednjega veka, ki ji na splošno rečemo provansalska, s svojo dobo razcveta pesništva, ki je dobilo trubadurski naziv.

3. Gnosticizem

O gnostikih¹⁶, katerih ideje so prežemale mnoge herezije, moramo poudarjeno razpravljati. Nemalo je njihovih idej, ki so obstale v krščanski ortodoksni. V mislih imamo na primer Romunsko pravoslavno cerkev. Temu je morda tako, ker gnosticizem prej pojmuje kot nekakšna splošna stališča o verskih zadevah, kakršna so bila razširjena v prvih stoletjih krščanstva in so prežemala prvotne krščanske skupnosti, kot pa povsem natančno herezijo.

Vsekakor je nastalo to versko stališče najprej na Vzhodu in se potem selilo na Zahod Rimskega cesarstva kar paralelno z uveljavljanjem krščanstva. Gnosticizem lahko tudi razdelimo na judejsko, krščansko in splošno helenistično miselno gibanje. Vsem pa je skupno to, da je človekovo odrešenje odvisno od njegovega spoznanja skrivnosti sveta in Boga.

Zaradi omenjene splošnosti lahko h gnosticizmu prištevamo veliko število in vrst sekt, ki so bile posebno razprostranjene v 2. stoletju, oziroma proti njegovemu koncu. Vsaka je trdila, da je le njej sporočena »prava« skrivnost kot »znanje« o odrešenju.

Viri gnose so raznoteri. Mnogi raziskovalci jih najdejo v židovski kabali, kot se na splošno imenuje skrivni judovski nauk (beseda pomeni v hebr. »izročilo«, pozneje pa je dobila pomen »skrivnega naklepa« in celo zarotništva), v helenskih in helenističnih mističnih kultih in še posebej v iranskem verskem dualizmu (zoroastrianizmu), o katerem smo že razpravljali.

a) Krščanske ideje so bile presenetljivo naglo vključene v ta v bistvu *sinkretističen* način mišljenja. Potem pa so v organizirani obliki, kakršna je bila herezija, ki sta jo utemeljila Valentinus in Basides, postale resna nevarnost krščanski ortodoksiji. Prav kot reakcija na to nevarnost so se izoblikovale številne krščanske dogme.

b) Ena od najbolj spornih točk je bila *Kristusova podoba*. Za gnosticizem je Kristus nebeško bitje, ki je prišlo na zemljo razodet pravega Boga in ga očistiti človeških snovi, ki se ga držijo. Za pravovernega kristjana je bil v nasprotju s takim pojmovanjem Jezus Kristus odrešenik (soter), ki je trpel za človeštvo. Spet so v tej bistveni postavki gnostiki trdili, da Kristusovo trpljenje ni doseglo pravega učinka in je bilo torej zaman. To pa je seveda spodkopavalo same temelje krščanstva in zato se ne gre čuditi, kako strogo so z gnostiki ravnali.

c) Edina znana preostala gnostična sekta so *mandaeanci* v današnjem Iraku, nekaj pa jih je tudi v Iranu. Znani so tudi kot kristjani Svetega Janeza, nekateri jim rečejo neosoreanci, sabianci ali Subbi.

Prav ta sekta je zadržala mnoge originalne krščanske tradicije. Nočejo pa se prištevati h krščanstvu, ne k judaizmu in ne k islamu. Za njih je največjega čašče-

¹⁵ Jean-Louis Perrier: »Montségur hérétique et tolérante«, *Le Monde*, Paris, 24 novembre 1990, p. 23.

¹⁶ Iz gr. gnosis, spoznanje (prepoznavanje in mišljenje), presoja.

nja vreden Sveti Janez Krstnik, ker je uvedel krst in ker je voda načelo življenja in sredstvo splošnega očiščenja. Imajo obhajilo kot zakrament, vendar v spomin mrtvih in je v tem podobno ritualni jedi Parsov. Sekta postopoma izginja.

č) Naj še posebej omenimo *donatizem*, tako imenovan po škofu Donatu iz Casae Nigrae v Severni Afriki (živel okoli leta 313) in po teologu Donatu Velikem (Donatus Magnus, ki je umrl leta 355).

Herezija je izbruhnila s tako močjo in silino, da je skorajda preplavila krščanstvo v Afriki. Donatisti so zahtevali moralno rigoroznost in cerkveno disciplino in zlasti je bilo nevarno, ker so sodili, da so neveljavni zakramenti, ki jih podeli duhovnik v »stanju greha«. Cerkev je razumno odklonila tako učenje. Je pa herezija navdušila siromašne družbene sloje in teološki odklon je postal socialna revolucija. To pa ni bila novost. Zlasti rimske province so sprejemale heretične nauke kot obliko boja zoper centralistično oblast in nemalokrat je postalo krivoverstvo bojna zastava zatiranih.

Seveda so na donatiste letele strele prekletstva in huda preganjanja, strogo so jih kaznovali in jim konfiscirali posest. Donatisti niso smeli imeti posesti in niso smeli ne prodajati ne kupovati. Cesarski vojaki so se radi znašali nad njimi, ker je s tem nastajal možen plen.

Del donatistov je nastopil revolucionarno. To so tako imenovani Circumcelliones (morda: klateži), ki so bili nekakšni komunisti svojega časa; obsodili so revščino in suženjstvo, brisali dolgove in zahtevali, naj se obnovi (seveda mitološka) enakost prvotnega človeštva. Če so srečali voz, ki so ga vleкли sužnji, so vpregli gospodarje, ki so se vozili, in na voz postavili sužnje. Morda so tudi kdaj kaj ukradli, vse v skladu s svojim naukom. Bili so kaj lahko hudo nasilni in imeli so posebne metode (na primer vtiranje apna v oči svojih sovražnikov, seveda verskih, ki so bili »razredni sovražniki«). Smrt so sprejemali z radostjo, ker jim je bil zagotovljen raj, paradiž. Končno jih je fanatizem povsem prevzel in nalašč so iskali mučeništvo, nemalokrat so prosili kogarkoli, naj jih ubije, skakali so v ogenj in hodili v morje.

Zoper donatiste se je z vsemi sredstvi bojeval Sveti Avguštin. Zdelo se je, da so premagani, potem pa so prišli Vandali (arianci) v Afriko in donatisti so se znova pojavili in se navduševali nad izgonom »pravoverne« duhovščine.

Ko so prišli Arabci (670), je bila krščanska Afrika močno notranje, doktrinarno in drugače deljena. To je vsekakor olajšalo islamizacijo, oziroma arabska osvajanja.

4. Vprašanje človekove odrešitve, zveličanja je bilo pogosto povezano s predstavami o »izvirnem grehu«. Nocija greha je sploh pomembna v religioznem smislu, bil bi naj to odklon od božjih zapovedi, kot jih interpretira cerkev, najhujši pa je greh, ki izhaja iz napačnega stališča do božje volje. Izvirni greh sta človeštvu pridelala Eva in Adam s svojo nepokorščino v raju (Genesis, Prva Mojzesova knjiga, III.) Z žrtvovanjem življenja je človeštvo od tega greha odvezal Jezus Kristus.

Z nocijo tega greha je povezana predstava o božji milosti in tudi predestinaciji, nauku o vnaprejšnji določenosti človeške usode. Ta nauk je, kot bomo še videli, razvit do skrajnih konsekvenc v tisti smeri reformacije, ki ji rečemo kalvinizem (po Jeanu Calvinu, 1509–1564, ki je trdil, da človek je ali pa ni od Boga izvoljen in zveličanju namenjen že od rojstva).¹⁷

¹⁷ O kalvinizmu glej: *Delo v antropološki perspektivi*, – Ljubljana: FSPN, 1990, str. 27–30, Reformacija (protestantska etika).

a) Najbolj znan napad na doktrino o izvirnem grehu je *pelagianizem*. Nastala je ta herezija kot nasprotovanje učenju Svetega Avguština (Augustinus Aurelius, 354–430, eden največjih cerkvenih učiteljev) o milosti in predestinaciji. Ime je ta »odklon« dobil od teologa Pelagija, učenega meniha (ok. 355 – ok. 425), ki je bil verjetno rojen nekje v Veliki Britaniji. Študiral je rimsko in grško pravo, retoriko in pozneje še teologijo, svoje nauke pa je obznanjal v Afriki in v Palestini, kjer se je obdal z zelo sposobnimi pristaši.

b) Pelagianizem je moč strniti takole:

Kdor živi *dobro in moralno življenje*, bo neizogibno prišel v »življenje z Bogom«, s tega stališča se:

Prvič. Zanika izvorni greh (otroci so rojeni nedolžni in ni na njih greha Adama in Eve), kar pomeni, da je krst nepotreben kot »regenerativni zakrament«.

Drugič. Odklanja sam temelj Cerkve, kajti tudi pogani so že bili lahko zveličani, preden je prišel Jezus Kristus s svojim poslanstvom.

Tretjič. Človek ima že po svoji naravi zmožnosti za dobro in potemtakem

Četrtič. Ne potrebuje nadnaravnih pomoči. Tako se zanika milost in potreba po božjem odpuščanju.

Cerkev se je pelagianizmu odločno zoperstavila. Zavrgla ga je sinoda v Jeruzalemu (417) in koncil v Efezu (431). Ni pa dilema nikdar izginila: vprašanje milosti (*gratia*) in svobodne volje človekove sta še vedno teološko kontroverzna. Ideja predestinacije, ki jo je Pelagij skušal teološko razrešiti, pa se je znova in znova pojavljala (še posebej v reformaciji in zlasti v kalvinizmu). Z zadevo se je na primer nedavno znova ukvarjala generalna sinoda Angleške cerkve (Church of England) v letu 1987. Pelagianstvo ni brez naklonjenosti

Neprestano oživljanje pelagianskih dilem nam je še eden od mnogih omenjenih in neomenjenih dokazov, kako malo je pravzaprav dokončno in nepovratno rešenih dogmatskih disputov in kako so skoraj vsa vprašanja doktrine odprta. Zapirajo se le začasno in ne vselej na čisto teološki način . . .

Pelagianizem in podobne revizije krščanskega nauka bi vsekakor najbolj škodovala utemeljevanju potrebe obstoja in obstajanja cerkve, ki je utemeljila *zakramentalni red*. To pa je cerkvi dalo možnosti neposredno se vmešavati v transcendentnost: cerkev je pooblaščenca deliti oziroma dodeljevati milost.¹⁸ V tem smislu imamo lahko za pelagiansko vsako doktrino, ki zahteva od človeka le osebno izpričano in zagotovljeno življenje v pravičnosti, dobroti, poštenju in visoki moralnosti.

5. Nestorijanstvo

Če bomo precej na zadnjem mestu med velikimi herezijami, preden razpravo zaključimo s protestantizmom, obravnavali nestorijanstvo, to delamo zato, ker se nam zdi, da je prav to na poseben način »strnilo« številne dileme. Nestorijanstvo je postalo izjemno prodorna alternativa krščanski ortodoksiji in le posebne prilike na »krščanskem« Vzhodu so zaustavile njegovo uspešnost.

Herezijo je izpeljal Nestor, carigrajski patriarh (umrl 451). Lotil se je, kot

¹⁸ Ernst Troeltsch, ki je napisal močno učeno študijo *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen* (1912) in je v angleščino prevedena kot *The Social Teaching of the Christian Churches*, v dveh delih je ponovno izšla 1960 pri založbi Harper v New Yorku, je to imenoval »moč ključev« misli se na »ključ nebeskega kraljestva« (glej o pooblastilu v poglavju o protestantizmu, Matej XVI/18).

mnogi drugi hereziarhi, nauka o združevanju in soglasju božje in človeške narave v Jezusu Kristusu. Trdil je, da gra za dve ločeni naravi. Jezus Kristus naj bi si šele s smrtjo na križu zaslužil delež božje narave.

a) Še bolj je pravoverne pretresel *napad na Devico Marijo*. Ta naj ne bi bila Mati božja, marveč le mati Jezusa – človeka. Danes bi to imeli za popolno ogrožanje t.i. marianskega kulta.

Nestor je s svojo silovito elokvenco privabljal velike množice poslušalcev in tako pridobival privrženca. Bil pa je izjemno trden, neupogljiv in neomajen dogmatik.

Vprašanje Matere božje ni bilo enostavno. Večina kristjanov je imela Marijo za theotokos, čemur pravoslavni rečejo Bogorodica. In Nestor se je temu uprl, kajti Marija je rodila le človeka in ne Boga. Predlagal je, naj bi Marijo imenovali samo za »mater Jezusa Kristusa« in nič drugače.

Ciril, nadškof Aleksandrije, je na Veliko noč (429) v pridigi obznanil pravoveren nauk in doktrino: Marija je resnična Mati ne le v smislu Matere božje, marveč je mati inkarniranega Logosa Božje Besede, ki vsebuje tako božjo kot človeško naravo Jezusa Kristusa. Papež Celestin je na prigovarjanje Cirila sklical v Rimu koncil (430), ta pa je zahteval, naj se Nestorja pokliče k preklicu. Seveda je Nestor to odklonil in koncil v Efezu (431) ga je ekskomuniciral. So pa nekateri škofje ugovarjali, toda ljudstvo mesta Efez je bilo navdušeno – in morda je to pač bilo pravo mesto za rehabilitacijo marianskega kulta, kajti prav tu je bilo nekdanj središče Diane – Artemis. Nestor je pregnan, ni pa bil usmrčen.

b) Pristaši Nestorja, nestorijanci, so odšli v vzhodno Sirijo, tam gradili cerkve, prevajali Sveto pismo, pa še antične modrece (Aristotela, Galena itd.) v sirijski jezik. Imeli so bistveno vlogo v seznanjanju Arabcev in muslimanov z helensko znanostjo, medicino in filozofijo. Tudi perziski vladarji so jih tolerirali, ko so preganjani v Bizantinskem cesarstvu iskali zatočišča v drugih državah.

Do danes so preživel, raztreseni po Aziji, in še vedno so hudi na mariolatrijo (češčenje Device Marije).

Širjenje krščanstva v nestorijanski verziji je pravzaprav pomembno poglavje v zgodovini religij, ki so nastale približno v isti geografski »enoti« z nekakšnim epicentrom v Mezopotamiji. Ni mogoče niti približno oceniti števila spreobrnjenec, vsekakor pa bi jih lahko našteali vsaj milijon. Misijonarska dejavnost nestorijancev je sledila trgovskim putem na Vzhod, po morju in po kopnem. Islam je nestorijance dolgo toleriral. Bili pa so žrtev netolerantnosti, ki so jo prinesli »zahodni« kristjani v križarskih vojnah.

V času svojega največjega vzpona se zdi, da je bila nestorijanska cerkev vodila med krščanskimi cerkvami. Ta vzpon bi vstavili v obdobje okoli leta 1.000. Nestorijanska cerkev je imela 23 metropolij, nadškofij, 200–250 škofov, od Sirije do Centralne Azije, do Kitajske na vzhodu in Arabije na jugu. V 11. stoletju so nestorijanci začeli skorajda masovno prehajati v islam. Morda bi se našla kaka paralelnost s tovrstnim prehodom bogomilov, pa zadeva ni dovolj preiskana.

V današnjem Iraku še obstoja tako imenovana Asirska apostolska cerkev (l'Eglise apostolique assyrienne), ki je bila svojčas cvetoča verska skupnost. Danes šteje kakih 250.000 vernikov in ima 29 duhovnikov. Asirska cerkev Orienta se je v januarju 1990 odločila, da bo sedež patriarha vrnila v Bagdad – po 57 letih eksila v Združenih državah Amerike.¹⁹ Cerkev je namreč po letu 1964 v shizmi in izločila se je Stara cerkev orient (Eglise d'Orient ancienne), ki je kot

¹⁹ Joseph Yacoub: »Chrétiens de Mésopotamie«, *Le Monde*, Paris, 29 septembre 1990, p.2.

svoje posebno obeležje izpostavila stari koledar. Imá pa verjetno le 50.000 vernikov.

Pomembni so katoliki t.i. kaldejskega rituala, ki se štejejo k sirijski orientalski veroizpovedi. So sicer »potomci« nestorijancev, vendar so v 16. stoletju priznali rimski primat. Okoli 400.000 Kaldejcev še živi v severnem Iraku in veliko jih je v glavnem mestu Bagdadu. Naj kot kuriozitetu povemo, da so ti kristjani v največjem številu zastopani v osebni straži diktatorja Sadama Huseina, ki je v letu 1990 izzval hudo reakcijo zaradi svojih ekspanzionističnih in hegemonističnih postopkov v arabskem svetu. V Združenih državah Amerike živi vsaj 100.000 Kaldejcev in Irak kaže zanje kar veliko zanimanje.

6. Monofizitizem

V določenem smislu je prav monofizitizem²⁰ bil pričakovano kontrastno razmišljanje o naravi Kristusove narave, še posebej je bilo tako v odnosu na monarhianizem in seveda je to bila reakcija na nestorijanstvo. V monofizitizmu je namreč utemeljena dogma, da v Jezusu Kristusu ni dveh narav, marveč je le ena sama: božja, božanska.

Predhodnici te doktrine sta apollinarianizem in v njej je najti kontinuiteto z učenjem Eutychesa, arhimandrita iz Konstantinopola (prva okoli 378, druga okoli 452). Prav Eutyches je bil najbolj goreč nasprotnik nestorijanizma. Tako je trdil, da je Kristustovo »človečanstvo« v popolnosti absorbiralo njegov »božanstvo« in da je sprejemanje doktrine o »dveh naravah« krivoverstvo, in to tisto nestorijansko.

a) Razprava o tej doktrini se je močno zamračila in bila dokaj *ne-teološka*, ker mnogi razpravljalci niso obvladali temeljne terminologije in ker, postavimo, na Zahodu niso več znali grško. Flavian, carigrajski patriarh, je sklical lokalno sinodo, ki je eutychesovo učenje obsodila in ga vrgla iz Cerkve. Eutyches se je pritožil škofom iz Aleksandrije in seveda v Rim. Cesar Teodosius (imenovan Veliki /379–395/), pod katerim je bilo zadnjič združeno celotno Rimsko cesarstvo, cesar, ki je prepovedal arijanstvo in poganstvo in razglasil krščanstvo za državno religijo, je pa tudi prepovedal olimpijske igre (394), ker so bile preveč poganske), ta cesar je antimonofizitski koncil proglasil za nezakonitega (476). Pozneje je cesar Zeno izdal Henoticon (482), ki je temeljil na doktrini Svetega Cirila iz Aleksandrije, in to je bil poskus kompromisa. Predlagal je formulo, ki je bila vsekakor »ortodoksna«, je pa puščala prepričanim monofizitom »izhod«.

Nobena stran v sporu ni bila zadovoljna. Skrajni monofiziti so zavrnili kompromis in papež je celo ekskomuniciral Vzhod, ker je proglasil za neveljavnega koncil iz Kalcedona. Nastala je shizma. Je pa odstranjena (519), ko je cesar Justin I. učvrstil tako imenovano kalcedonsko vero. Veliki cesar Justinian je bil do monofizitov toleranten, čeprav se je imel za strogo pravovernega. Se je pa pozneje prepad med monofiziti in uradno cerkvijo poglobil.

b) Religija je znova *podrejena politiki*. Koncil je priklical anatemo na vsakogar, ki bi le pomislil, da sta v Kristusu dve naravi.

Rimski škof papež Leon I. se je vmešal s pismom, ker sam ni prišel na sinodo, ki jo je pozneje imenoval »roparska« in ni pristal na njene odločitve. Potem pa je koncil v Kalcedonu (451) sprejel Leonova stališča, obsodil Eutychesa in pritrdil, da sta v Jezusu Kristusu dve osebi.

²⁰ Iz gr. *mónos*, sam, edini, samostojen in *phýsis*, narava, značaj; bitje; lik, obličje.

Ni bilo nepomembno, da se je koncil ukvarjal tudi z avtoriteto v Cerkvi: priznal je enakost carigradskega patriarha in rimskega papeža (s svojim 28. kánonom). Leon seveda ta kánon ni hotel priznati in začela se je dolga borba med dvema »stolicama« krščanstva.

c) Da bi bila konfuzija popolna, je velika večina kristjanov v Siriji in v Egiptu *zavrnila doktrino* o dveh naravah v osebi Jezusa Kristusa. Zlasti sirijski menihi so ostali zvesti monofiziti. »Pravoverni« patriarh je bil v Aleksandriji raztrgan na koščke na sam Veliki Petek. Monofiziti so postali egipčanska cerkev (kopti) in razširili so se v Etiopijo, bili so prevladujoča krščanska cerkev v zahodni Siriji in v Armeniji. (V Siriji so to danes *jakobiti*.) Za Vzhodno Sirijo smo rekli, da so bili tam prevladujoči nestorijanci.

Uspeh verskega upora je bil ugoden za politični upor. Torej je spet šlo za upor provinc zoper centralno oblast.

Arabska osvajanja so imela s tem velike olajšave, ker so bili kristjani dogmatško, versko, po nauku deljeni. Nemalo je bilo takih, ki so muslimane pozdravili kot osvoboditelje zoper teološko, politično in finančno tiranijo Bizantinskega cesarstva.

Kar pomemben »preostanek« monofizitov so egipčanski *Kopti*, kristjani, ki so med prebivalstvom Egipta kljub hudim pritiskom islama zastopani z 8–10%. Patriarha imajo v velikem krščanskem središču (pred invazijo Arabcev) v Aleksandriji. Tudi Amharci, vladajoči narod Etiopije, so sprejeli krščanstvo iz Egipta in imajo danes močno monofizitsko cerkev. Kopti so sprejeli arabski jezik kot svoj materin jezik, v liturgiji pa vztraja egipčanski jezik, ki ima seveda veliko kulturno tradicijo. Bržkone so te monofizitske cerkve največje »heretične« cerkve danes, če ne šteje mo tistih, ki so nastajale po nastopu protestantizma.

č) Za poskus izravnave temeljnega spora med monofiziti in krščansko ortodoksijo štejemo tako imenovani *monothelitzem*.²¹ V tem učenju je poudarjena Kristusova »enotna, enovita volja«. Je torej deloval »skozi dve naravi«, imel pa je le »eno voljo«. Cesar Heraclius I. je to učenje sprejel, ker si je želel priti iz političnih razlogov do verskega kompromisa. Papež je nekako odobral ta kompromis (bil je to Honorius I), je pa prepovedal vsako nadaljnjo razpravo o tej zadevi. Honoriusov naslednik papež Severinos je učenje obsodil, dasiravno je dobilo cesarjevo privolitev. Tudi cesar Heraclius se je pred smrtjo odpovedal monothelitzizmu.

Bilo je še veliko konfuzije zlasti na relaciji cesarjeve in papeževe »volje«. Leteranski koncil (649) pod papežem Martinom I je monothelitzem končno obsodil, je pa bil pozneje ujet in cesar ga je vrgel v ječo in potem izgnal. Po koncilu v Konstantinoplu pa je monothelitzem končno obsojen in ostal je živ le med *maroniti* v Siriji.

Zaključek te velike herezije je veliko prispeval k utrditvi avtoritete rimskega papeža in tovrstna avtoriteta cesarja, ki je stoloval v Konstantinoplu, je oslabela.

d) *Armensko* cerkev je mogoče povezati s »tihim«, morda prikritim monofizitizmom in z omenjenim monothelitističnim kompromisom. Armenija je sprejela krščanstvo v 3. stoletju po zaslugi misionarskega dela Svetega Gregorija, ki ima vzdevek *Illuminator* (kar bi latinsko pomenilo »razsvetljevalec«). Že v naslednjem stoletju je cerkev postala avtonomna, bržkone v odporu na cerkveno hierarhijo, posebej iz Caesareje (škofa Svetega Bazilija Velikega). Po Kalcedonskem koncilu so Armenci zavrnili ortodoksno pozicijo glede monofizitizma. Prav to je Armen-

²¹ Iz gr. *mónos* in *thélétis*, volja.

sko cerkev izoliralo od ostalega krščanstva, poleg armenskih teženj po politični samostojnosti.

Del Armenske cerkve se je pridružil papeški vhovni duhovni nadoblasti vsaj delno v 13. in 14. stoletju. Rimska cerkev je poslala tudi misionarje, ki naj bi Armence »spreobrnil«. Leta 1740 je pripoznan poseben armenski obred in ta cerkev se je vezala za Rim s svojim posebnim patriarhom.

Je pa večji del Armencev v avtokefalni cerkvi, ki ji včasih napačno rečejo gregorijanska. Primat v časti je tako imenovani Catholicus iz Esmiadzina, ki je danes v sovjetski Armeniji. Duhovno oblast deli z armenskimi patriarhi v Jeruzalemu in v Konstantinoplu (danes Istanbul), pa še s katolikom iz Cilicije (Sis).

Liturgijska praksa je podobna vzhodnim pravoslavnim: duhovniki se smejo ženiti, obhajilo je v dveh oblikah (kruh in vino). Liturgijski jezik je klasična armenščina.

Pomembna je Armenska cerkev v Ameriki, ki je utemeljena 1891. Leta 1957 se je ameriška diocesa Armenske cerkve pridružila Nacionalnemu svetu Kristusovih cerkva v Ameriki (National Council of Churches of Christ in America).

e) *Maroniti* so bili posebna krščanska skupnost po 7. stoletju, ko so se ločili v doktrinarnem sporu glede monotelitizma. So se pa v 12. stoletju vrnili v katoliški tabor in priznali papežovo duhovno nadoblast.

Maroniti govorijo arabsko. Etnično se ne razlikujejo od svojih arabskih sosedov. S preseljevanjem so nastale maronitske verske občine na Cipru, v Palestini, Egiptu, v Južni in v Severni Ameriki.

Liturgija, ki se opravlja v liturgijskem siriaškem jeziku (kar je jezik tudi drugih kristjanov na istem področju) sodi v tako imenovani antiohenski (antiohijski) tip, so pa sprejete inovacije iz latinske liturgije. Verski poglavar je patriarh, ki stoluje v Libanonu (Antiohijski patriarh) in priznava papežev primat.

Poleg maronitov sta še dve drugi krščanski skupini, ki priznavata papežev primat: *melkiti* in *sirijski katoliki*.

Melkiti (iz sirijskega izraza za kralja) imajo bizantinski obred v arabskem jeziku. Imajo svojega patriarha, ki je del katoliške cerkvene hierarhije. (Naziv so dobili tako, da so sledili cesarju Marcianu v priznanju Koncila iz Kalcedona). Verniki so raztreseni v Siriji, Jordaniji, Palestini in nekaj jih je emigriralo v Ameriko. Tudi v Turčiji so in prav v letu 1990 so doživeli preganjanja, ki jih silijo v izselitev.

7. Protestantizem

Brez dvoma je najbolj temeljito potresel in razdril krščanstvo v njegovih institucionalnih formah *protestantizem*. Tako na splošno imenujemo zaokret, ki je izšel iz tako imenovane reformacije, kakršna se je tudi sama sicer razpršila na veliko število »smeri« in celo divergentnih dogmatskih in cerkvenih konstitucij. Pa vendar lahko govorimo o določenem številu skupnih »točk«. Le-te so hkrati nadaljevanje in prenova mnogih spornosti iz že omenjenih herezij, strnili pa bi jih morda takole:

Tri so bistvena vprašanja, v katerih se protestantizem bistveno loči v nov način vere in verovanja, v krščanski preusmeritvi.

Prvič. Izjemno so se poglobila med katolicizmom in protestantizmom nestri-

njanja okoli vloge in pomena cerkve, kar bi lahko imenovali *ekleziastična*²² *vprašanja*. Z drugimi besedami povedano: gre za naravo in funkcije cerkve. Protestanti bi na splošno rekli, da je pri katolikih »preveč cerkve«, in katoliki, da je je pri protestantih »premalo«. Ena od temeljnih izhodišč reformacije je namreč bilo, da je cerkev le kongregacija²³ vernikov, ki so grešniki in jim je, če so zbrani v Svetem Duhu, ki deluje skozi besedo, javno izpovedovano in ponavljano, možno upati na odpuščanje. Edina naloga Cerkve naj bi potemtakem bila obznanjati možnosti rešitve človeka, v čemur je v bistveno pomoč žrtvovanje Jezusa Kristusa na križu in vodilo so njegova pričevanja, kakor so zabeležena v Svetem pismu. Ta pričevanja je treba v kongregaciji in osebno neprestano ponavljati in njihovo verodostojnost izpričevati skozi dejanja in ne le z besedami.

Cerkev kot taka nima posebne vloge v zveličanju človeka. To pa je v temeljnem nasprotovanju z »nereformiranimi«²⁴ cerkvami, ki trdijo, da je Cerkve neizogibni in nujno potreben posrednik, dasiravno ne morda tudi brez milosti božje, avtor zveličanja.

Nastanek, torej izvor cerkve je tudi za protestante božje delo, ni pa to nič drugega kot dogodek, ki ga Bog skozi Svetega duha obnavlja vsakokrat in povsod, kjer se božja beseda *pravilno* obznanja. To obznanjanje pa je nujno utemeljeno v Svetem pismu. Kjer se ta dogodek ne obnavlja, ni več cerkve. V tem smislu za protestante cerkev nima v posesti nezmotljivosti, je zgodovinska ustanova. Obstaja pa le po milosti in v milosti božji.

Katoliška cerkev meni, da je dar Svetega Duha, dar, ki je bil dodeljen in podeljen enkrat za vselej in to le eni pravi cerkvi, ki se ji reče Rimskokatoliška s papežem na čelu. Ustanovni dogodek naj bi bil tisti, kakor je zabeležen v Svetem pismu: »Ti si Peter skala in na to skalo bom sezidal svojo cerkev in peklena vrata je ne bodo premagala.« (Matej, XVI/18) Ta ustanovitev »papeštva«²⁵ skozi prvega papeža Svetega Petra se nadaljuje s temi besedami: »Dal ti bom ključe nebeškega kraljestva, in kar koli boš zavezal na zemlji, bo zavezano v nebesih; in kar koli boš razvezal na zemlji, bo razvezano v nebesih.« (To je že omenjena moč ključev, glej: pelagijanstvo.) Ta ustanovitev papeštva je za vse tiste, ki ne priznavajo njegove vrhovne oblasti v cerkvi, sporna, za katoliško cerkev pa iz nje izhaja ne le primat rimskega škofa kot naslednika Svetega Petra, marveč Kristusovega namestnika na zemlji (kar je utrjeno v 11. stoletju). Kot tak je papež vrhovni učitelj, zakonodajalec in sodnik, kar je šele v novejšem času omejeno in ublaženo s cerkvenimi zbori ali koncili. Če govori »ex cathedra«, je papež tudi nezmotljiv.

Drugič. Prav to vprašanje papeštva in episkopata²⁴ je bistvena razlika z reformiranimi cerkvami, ker te ne priznajo ne papeževega vrhovnega poglavarstva ne utemeljevanje episkopata kot neprekinjene sukcesije apostolov.

Tako protestantizem spreminja bistvo magisterija.²⁵ V katolicizmu je ogrodje cerkve duhovnik, bolj rečeno duhovništvo, natančno hierarhično razporejeno. Duhovnik nosi neizbrisani pečat zakramenta, ki mu je dodeljen kot mašniško posvečenje. V tem smislu ima pooblastila, ki mu dajejo posredniško moč, v imenu Cerkve posreduje zveličanje.

V protestantizmu je celo naziv za duhovnika spremenjen. Je le pastor, kar pomeni pastir ali je minister, kar pomeni služabnik. Ni posebej posvečen, nima

²² Iz gr. *eklesia*, ljudska skupščina in zbrano občinstvo in iz tega: občina, cerkev.

²³ Lat. *con-gregatiō*, ōnis, f. družnost, zbor, tako: verska skupnost, združba.

²⁴ Gr. *epískopos*, nadzornik, upravitelj, v krščanski duhovniški hierarhiji: škof.

²⁵ Iz lat. *magisterium*, i, n. pouk in hkrati nadzorništvo in tako skupno ime za cerkveno učiteljstvo in s tem duhovništvo.

posebnih pooblastil. Ne razlikuje se torej v bistveni distanci od laika, je le zadolžen obznanjati božjo besedo. Pa še to ni njegova ekskluzivna dolžnost ali opolnomočenost. Vsakdo ima tako pravico in čelo dolžnost vsakega vernika je, da počne isto.

Tretjič. Vprašanje »poti« k zveličanju so se ločile in hkrati so ohranjena nekatera skupna načela. Ali je človek – grešnik opravičen le z milostjo božjo? In eni in drugi bi se strinjali, da je temeljni pojem »sola gratia«, dasiravno bi mnoge protestantske ločine poudarjale pri tem še človekova dobra dela, ekstremni reformatorji, kakšni so kalvinisti, pa so oživilo idejo o predestinaciji, ki ni nova v divergentnosti krščanskega dogmatizma.

Seveda je sporno, kako milost božjo pridobiti, zadobiti in s pridom uporabiti. Tu so se divergence silovito razprle. Protestantizem se je razdrobil ne le v ugotavljanju »strategije«, ki pelje k človekovemu odrešenju, marveč še zlasti skozi raznolikost cerkvene organizacije in njene vloge. Brezštevilne so sekte in cerkve, ki so, povsem v skladu z zgodovino dogme in antidogme, iskanci »prave formule«.

C.

Kakšen *sklep* naj bi potegnili iz dogmatičnih in tudi drugačnih disputov, ki so povzročali hude konflikte in nemalokrat krvava preganjanja, pa celo velike verske vojne? Bržkone nam lahko veliko povedo, primernega tudi za današnjo rabo. Zato dajemo v presojo naslednje »punkcije«:

Prvič. Človekova potreba po preseganju samega sebe skozi božansko, iskanje identitete, ki »ni od tega sveta« in se nadaljuje po smrti ali pa celo z njo v povečanjem smislu šele začenja, je vselej živa in nepotešena. Človek si pravzaprav kot zadostitev take potrebe ni izmislil ničesar tako popolnega, kot je prav religija. Subtituti s tistim, kar bi lahko imeli za »posvetno religijo«, so se izkazali neprimeri: tostranskost je mogoče preveriti, onostranskosti pa z merili človekove racionalnosti.

Drugič. Človek si želi zagotovljenosti in vernosti v resnicah, ki imajo pridih absolutnega. Zato je pripravljen podrediti se avtoriteti dogme, ki tako resnico obznanja. Krhek in šam, ranljiv in premakljiv si v tej negotovosti želi opore skupnosti, občestva enako verujočih, če že ne enako mislečih. Tako občestvo je opora in je pomoč v človekovi temeljni osamljenosti.

Tretjič. Organizacija, ki nastane na temelju dogmatske konstitucije in kot občestvo vernikov iz potrebe po vzajemnem vzdrževanju neke resnice, je lahko cerkev. Kot vsaka organizacija je tudi taka nujno politična in se nikakor ne more zadržati le na verskih zadevah. Vsekakor si obstanka na čisto religioznem področju ne morejo privoščiti tisti, ki se v cerkvi povzpnejo na vodilne položaje, iz katerih sledi moč in oblast.

Četrto. Vsaka dogma je premakljiva: ni je, ki ne bi izzivala antidogmo in ni je, ki ne bi bila v interakciji s socialnim in političnim okoljem. Že to zahteva neprestano utrjevanje dogme, na eni strani, in kar vabi k njenem spodkopavanju, na drugi strani.

Petič. In prav to gibanje, ta premakljivost dogme, daje možnosti za manipulacije. V tem smislu je odnos dogma kontradogma prav v naši civilizaciji tisti del zgodovine in sedanosti, ki je nepogrešljiv za njeno razumevanje.